

S Z A B Ó E R V I N

PÁRTFEGYELEM
ÉS EGYÉNI
SZABADSÁG

S T O L T E K I A D Á S
B U D A P E S T 1934

PÁRTFEGYELEM
ÉS EGYÉNI
SZABADSÁG

“A materialista tan, mely szerint az emberek a körülmények és a nevelés lennékei, megváltozott emberek tehát más körülmények és megváltozott nevelés termékei, feledi, hogy a körülményeket éppen az emberek változtatják meg”” és hogy a nevelőt magát is nevelni kell. így szükségképpen arra lyukad ki. hogy a társadalmat két részre ossza, amelyek egyike a társadalomnak *fölötte* áll.

Marx: Über Feuerbach, 3. Them

I.

A nemzetközi szocializmus külföldi pártjaiban néhány év óta majdnem állandóan napirenden van a demokrácia és pártfegyelem kérdése. Csodálatos jelenség. Azt kell hinni, hogy a párt, amely magát a liberális demokrácia egyetlen törvényes örökösének vallja, legalább is saját demokratikus funkcionálásának kérdéseit megoldotta olykép, hogy az eredményes hadviselésnek azon feltételével, mely a küzdő hadseregtől fegyelmet és egyakaratot követel, megegyezik. És mégis minduntalan hánytorgatják ezeket a kérdéseket. A lelegelevenebben azon országokban, amelyekben az úgynevezett revizionista vagy reformista áramlat a szocializmusnak szinte valamennyi alapproblémáját kritikai vizsgálat alá vontai Német-, Francia- és Olaszországban.

Igazuk volna-e azoknak, akik a demokráciát megvalósíthatatlan ábrádnak mondják? Ostrogorskinak például, aki nemrég két hatalmas kötetben, amelyet aa elfogulatlan tudományos kritika elsőrangú alkotásának

deklarált, azt bizonyította, hogy igazi demokrácia soha sem létezett! És vájjon enyhítenünk kell-e azt a mereven lesújtó bírálatot, amelyet a szocializmus legjobb teoretikusai gyakoroltak azokon, akik a darwinizmusból az arisztokratikus társadalmi rend egyedüli lehetőségét kö vetkeztették l

A szocialista pártok vitáiban nem arról van ugyan szó, hogy az osztályok fennmaradása kívánatos-e, hogy az egyének jogai, a különböző társadalmi funkciók és különösen a kormányzat gyakorlására az egyenlőtlen tehetségekhez mérten különbözők legyenek-e? Ezekben a kérdésekben – látszólag – az egyetértés tökéletes. Mindazonáltal nekünk, úgylátszik, hogy a vita a társadalom szervezésének éppen ezen alapkérdéseit gyökeresen érinti.

Miről folyik a vitai

Látszólag arról, hogy összeegyeztethető-e a pártfegyelemmel, hogy bizonyos kérdésekben a kisebbség önállóan járjon el, még akkor is, ha ez régi, demokratikusnak hitt szervezeti formák megbontását követelnél Szabad-e a párt kisebbségének a többségével ellentétes véleményt nemcsak propagálni, hanem tette váltania? Vagyis arról, hogy föltétlenül alávetés a többség akaratának föltétlen kötelessége-e a kisebbségnek.

Tényleg azonban a kérdés így rosszul van feltéve A kérdés ilyenén fogalmazása szocialisták között akkor volna helyes, ha megvolnának győződve, hogy annak a többségnek akarata ugyanoly tudatosan fogant meg, mint amily tudatos akarattal küzd a kisebbség – való vagy vélt – igazáért. Ez ugyanis, nézetünk szerint, a *szocialista* demokrácia *egyetlen* nézőpontja. Hangsúlyozzuk: a *szocialista* demokráciáé, amely lényegében különbözik a vulgár, a polgári demokráciától.

A községi demokrácia ilyen „fínomságokra”, mint *öntudat, tudatos akarat, tudatos többség*, stb. nem ügyel. Demokrácia – ezen demokraták értelmezése szerint – egyszerűen fordítottja az arisztokráciának: itt kisebbség uralkodik a többségen, a demokráciában a kisebbség aláveti magát a többség akaratának. Ez a demokrácia és semmi egyéb.

Az a demokrácia ellenben, amelynek megvalósításán a szocializmus fárad, a két társadalom-szervezési elv között ezen a szinten csak formális különbségen messze túlnő. A szocializmusnak törekvése, hogy a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságát valósítsa meg. De az a boldogság nem a *mai* ember testi és szellemi és erkölcsi szükségleteinek teljes kielégítésével esik össze. Ez a boldogság a szocializmus legjobbjai értelmében tökéletes csak akkor lesz, ha lehetőleg *minden egy?** ember testi és szellemi és erkölcsi vágyai összhangban lesznek azzal az integrális emberi eszménnyel, amelyet a legfejlettebb tudomány, mint elérhető felismernünk engedett és amelyet Kautsky oly lendületesen írt le:

„Az embernek új típusa keletkezik majd, amely felülmúlja a legmagasabb típusokat, amelyeket a kultúra eddig alkotott. Mondhatjuk: emberfeletti ember, de nem mint kivétel, hanem mint szabály, ember, aki emberfeletti elődeivel szemben, de nem kortársaival szemben, akinek nem abban telik öröme, hogy elnyomorodott törpék között nagy, hanem nagyok között nagy, boldogokkal boldog, – aki erejének érzését nem abból meríti, hogy az eltaposottak testein emelkedik magasra, hanem abból, hogy közös törekvésekkel egyesülve a legmagasabb problémák megoldására vállalkozik.” (Kautsky: *Die sociale Revolution*, II. 48.)

Valóban nem tudhatjuk, milyen társadalmi és politikai szervezetet fognak ezek a valódi *Übermensche*-ek maguknak alkotni. Demokrácia lesz-e, vagy valami ma elképzelhetetlen más: ki tudná? De az bizonyos: minden társadalmi és politikai rend, amelyet a szocialisták megvalósítani törekszenek, csak azt az egy célt szabad, hogy szolgálja: az emberiség nevelését oly irányban, hogy intellektusban és érzésben folyton fejlettebb, testi és szellemig szükségleteiket mind tudatosabban ama ideálhoz alakító, minden szavukkal és cselekedetükkel az emberiség ezen legmagasabb feladatát tudatosan szolgáló *egyéneket* kapjunk.

Ebből következik, hogyha – miként látszik – a

szocialisták túlnyomó nagy része a, demokráciát tartja azon társadalmi és politikai szervezési formának, amelyben közvetlen céljait legjobban megvalósíthatja, ez a demokrácia sem lehet azonos a polgári demokráciával. *Nem lehet egyszerű többség-uralom.* Olyan demokráciának kell lennie, amelyben *a többségi akarat önállóan gondolkodó céljukkal – mely az emberi társadalom fejlődési ideáljával egybeesik – tisztában levő és ezen fejlődés összes feltételeit tiszteletben tartó egyének tudatos egyéni akaratából tevődik össze.*

Ilyen többségi akaratnak engedelmeskedni minden kisebbség, – melynek egyénei ugyanezen tulajdonságokkal bírnak – örömmel, zúgolódás nélkül fog.

Jól tudjuk azonban, hogy ily embereink ma elenyésző kis számmal vannak: hogy következésképp ilyen demokrácia lehetetlen. *Szocialista* demokrácia tehát *ma nincsen.* Már pedig szocialisták számára csak ez a demokrácia jöhet számba. S minthogy ez nem létezik, sem a reformisták, sem a revolucionisták nem teszik fel helyesen a kérdést, amikor azt vizsgálják, hogy eljárásuk *demokratikus-e* vagy sem.

Nem a demokráciáról van ma szó. Hanem úgy a szocialista pártoknak, mint a társadalomnak olyan szervezéséről, amely közvetlenül ama szocialista demokráciát egyedül megvalósítani tudó emberek, s ez emberek s e szervezet közvetítésével ama legmagasabb emberi és társadalmi eszmény létrejöttét biztosítja. *Ez pedig a társadalom fejlődése és haladása törvényeinek a kérdése.*

II.

Amikor tehát az engedetlen kisebbségek viselkedésének megítéléséről van szó, nem abból a nézőpontból kell kiindulni, hogy vajjon a kisebbség megsértette-e a demokrácia elveit, hanem abból a sokkal magasabb-ból: *vajjon azok a demokratikusoknak mondott elvek és további folyamatban az a demokratikusnak mondott pártszervezet összhangban van-e a társadalmi fejlődés feltételeivel; és másodszor, hogy azon kisebbségek viselkedése a társadalom haladását szolgálja-e?*

Természetesen nem lehet itt célunk, hogy ezen kérdésekre itt minden vonatkozásukban feleljünk. Ez a feladat nemcsak szűk kereteinket törné szét, hanem – félünk – erőnket is túlhaladná, mert hisz a társadalomnak teljes elmélete, bölcselete – teljes szociológiai rendszer volna. A kérdésnek csupán részét akarjuk itt fejtegetni, amellyel, nézetünk szerint, a szocialista elmélet eddig nagyon is mostohagyerek módjára bánt. Arra a kérdésre kíséreljük meg a feleletet: *mi az egyén szerepe a társadalmi fejlődésben?*

A társadalomnak kétféle felfogása áll egymással szemben. Az egyik az objektív szociológia, amely a külső körülmények: a természeti környezet, a gazdasági szervezet változásaira vezet, vissza a társadalom fejlődését. A másik a szubjektív szociológia, amely az egyénben látja minden társadalmi fejlődésnek egyetlen, tényezőjét.

A történelmi materializmust, a szocialistáknak

majdnem általánosan bevett felfogását a társadalomról, általában az objektív szociológiához szokták sorolni. Hozzá vagyunk szokva olyan értelmezésekhez, hogy a szocializmus megvalósításához semmiféle egyéni munka egyéni erőfeszítés nem kell; hogy a gazdasági szervezet automatikus fejlődése, az ipari koncentráció és a tőkék centralizációja felé idővel szükségszerűen oly állapotot eredményez majd, amelyben más, mint a társadalom szocialisztikus szervezése teljesen lehetetlen; hogy ennél fogva, ha egy ujjunkat sem mozdítjuk meg, a szocializmus létre fog jönni, mert a gazdasági viszonyok maguktól is megteremtik.

Talán mondanunk sem kell, hogy a történelmi materializmusnak ily egyoldalú felfogása, amely az ember, az egyén szerepéről a társadalmi fejlődésben mit sem tud, alkotóinak, Marxnak és Engelsnek fejből nem került ki. Nem más ez, mint azon követőknek egyoldalú túlzása, akikről Engels maga mondja: „Sajnos nagyon gyakran hiszik az emberek, hogy új elméletet teljesen megértettek és egyenesen alkalmazhatnak is, mihelyt a főtételeket elsajátították és azokat se mindig helyesen. És ettől a szemrehányástól nem kímélhetek *meg* egy némely újabb „marxistát” sem és sok csodabogarat találtak is föl ezen a téren.” (Engels levele 1890-ből. L. Dokumente der Socialismus. Bd. 2, S. 72.)

A történelmi materializmus, ha helyesen értelmezzük és különösen, ha Engels későbbi írásaiból rekonstruáljuk, épp ellenkezőleg olyan szemlélete a társadalmi fejlődésnek, amely éppen az emberből indul ki, éppen az egyén tudatos cselekvéseire vezeti vissza a társadalom változásait. A különbség közte és a társadalom úgynevezett szubjektív felfogásai között az, hogy míg ezek a meglévő társadalmi állapotoktól és intézményektől független emberi akarattal operálnak, addig a történelmi materializmus annak az összefüggésnek, amely az ember belvilága: érzelmei, gondolkodása, akarata közt és a külvilág tényei: a gazdasági, a társadalmi, a kulturális szervezet között van – folytonosan tudatában marad. Ebből az következik, hogy a történelmi materializmus szerint a társadalom élete folytonos kölcsönhatás

az érző, gondolkodó és akaró emberek és a társadalom objektív elemei között. Ha oly képet rajzolunk a társadalomról, amelyről az érző, gondolkodó, akaró – és mindezek folytán *cselekvő* ember hiányzik, az a kép csonka, mert a társadalomnak csak egy elemét ábrázolja. Ez természetes. A történelmi materializmus, ha az akar lenni, aminek alkotói szánták: a társadalom tudományos vizsgálatának módszere – tudományosnak csak akkor tekinthető, ha olyan magyarázatát tudja adni a társadalomnak, amelyben a társadalom tünetényei oly sorozatban vannak összeállítva, amely sorozatban minden következő az előzőből szükségszerűen következik. Vagyis a társadalom összes tényeinek oly összefüggését kell felállítania, hogy minden tény az előzőnek szükségszerű következménye és a következőnek szükségkép oka legyen; teljes okozatsor.

Példa jobban megvilágítja amit mondani akarunk. E mondat mögött: Én ezt a labdát meglódítom, a labda ívalakú pályát ír le a levegőben, azután a földre esik – a következő természettudományi okozatsor áll: 1. Nyugalomban levő testtel a föld vonzóerejével ellenkező irányban erőt közöltem (ok); 2. ez erővel a test, legyőzve a föld vonzóerejét és egyéb akadályokat, a levegőbe emelkedett (következmény és egyúttal a következőnek oka) ; 3. a mozgó test azon erővel, amelyet vele közöltem, küzdött a levegőben a föld vonzóerejével és egyéb akadályokkal, e küzdelem eredőjeként ívalakú pályát írt le (következmény és a következőnek oka;) 4. a küzdelemben a testtel közölt erő elfogyván, a test a földre esett (végső következmény).

E folyamatban minden egyes tény: a labda felemelkedése a levegőbe, annak ívalakú pályája, leesése a földre – szükségszerű és együtt oly láncolatot alkotnak, amelyben minden tény az előzőnek szükségszerű következménye és a következőnek szükségkép oka. Ha nem közlök erőt a labdával, az nem emelkedik a levegőbe; ha nem emelkedik ezen erővel a levegőbe és nem küzdött a föld vonzásával és egyéb akadályokkal, nem ír le ívalakú pályát; ha a föld vonzóereje és egyéb akadályok nem győznek, nem esik le a földre. Vagyis e tünetényben

minden következő az előzőből szükségszerűen következik: teljes okozatsor.

Ugyanilyen okozatsort kell a társadalom jelenségeire felállítanunk, ha a társadalom tudományos magyarázatára törekszünk. Könnyű ez a természettudományban. Öt matematikai pontossággal megállapítható erőmemiységekkel van dolgunk (a labda súlya, a föld vonzóerejének nagysága, a levegő sűrűlődsának nagysága* stb.) ok és okozat ott teljes matematikai pontossággal megismerhető. Ellenben a társadalomtudomány tárgya az emberi társadalom. Az emberi „társadalom elemei a gazdaság, az állam, a család, az ideológiák, stb. Mindezek az emberek összműködése által jönnek létre. Marx ezt így mondja:

„A történelem nem tesz semmit, „nincs óriási gazdagsága,” nem „vív harcot!” Az ember az, a valódi, az eleven ember, aki mindezt teszi, bírja, harcolja; nem a „történelem” az, amely az embert „eszközül használja”, hogy céljait elérje, mert *a történelem nem más, mint a céljaira törekvő ember cselekvése.*” Die Heilige Familie, Nachlass. Bd. 2, S. 195.

Összeműködés tudatos akarati cselekvésekből szövődött viszony. Lelki viszony. Itt ily pontos mennyiségi meghatározás, mint a természetben, lehetetlen. Lehetetlen lelki viszonyok súlyát, erejét matematikai pontossággal kifejezni. De, ha a társadalmi összefüggések csakis a közreható tényezők lelki összefüggései alapján állapíthatók meg, akkor a társadalomtudományi jelenségek okozatsora kell, hogy részben oly viszonyokból álljon, amelyek lelki tüneteményeket kiváltak, részben tisztán lelki tüneteményekből. Csak ez esetben kapjuk a társadalom teljes képét. Az elsők a társadalom objektív tényezői. A tisztán lelki tünetemények hordozója pedig ki más, mint az ember, a szubjektív tényező.

E kitérés után, amellyel csak azt akartuk bizonyítani, hogy a társadalomtudomány – és a szocialisták nagy részének társadalomtudományi módszere: a törté-

nelmi materializmus – csak akkor valóban tudományos, ha a társadalomnak úgy objektív, mint szubjektív elemeit vizsgálja, vagyis a társadalom megértésére szükséges okozati láncolatot úgy a külső körülményekből, mint a cselekvő emberből magából állítja össze, – átterhetünk tulajdonképpeni feladatunkra: annak megállapítására, mi a tudatosan cselekvő ember szerepe a társadalom fejlődésében'?

Ennek alapján reméljük a címben felállított problémára a feleletet megtalálni.

III.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a társadalomnak két szélső magyarázata egyaránt hiányos. Az objektív szociológia kifejejti számításaiból az embert, holott a társadalom nem dolgok, hanem emberek viszonya és minden változás, ami a társadalomban történik, szükségképpen az emberek agyán megy keresztül. A szubjektív szociológia viszont, minthogy nincs tekintettel arra, hogy az emberek érzését, gondolkodását mi]y mértékben alakítják az objektív külső viszonyok, szintén csak egyik oldalát látja a fejlődésnek. Mindkettő felé pontosan meg kell tehát vonnunk az elválasztó vonalat, amidőn az egyén szerepét megállapítani akarjuk. Ehhez segítenek majd a következő megfontolások.

1. A történelmi idealizmus, amely eszmékre vezeti vissza a történelmi fejlődést, nem szubjektív magyarázata a társadalomnak.

E tételt, mely első hallásra talán meglepő, nem kell hosszasan kommentálni. Szubjektív társadalommagyarázat nézetünk szerint az, amely az érző és gondolkodó emberben keresi a társadalmi változások végső okát. A történelmi idealizmus a végső okokat az eszmékben látja, amelyek szerinte éppen úgy kívülről és felette állnak az embernek, mint, ahogy az objektív szociológia szerint kívülről és felette állnak az embernek a materiális viszonyok. Egészen nyilvánvaló ez a régi és teologikus történetírásban, amelyek az isten akaratára, tehát az embertől elszakadt, objektívált tényezőre építették magyarázataikat. De nem kevésbé objektív minden

egyéb idealisztikus felfogás. Akár úgy tekintjük a történelmet, mint a hegeli abszolút eszme fokozatosabban tökéletes megvalósulását, akár kisebbségi ideákat tekintünk mozgatóul: a nemzeti eszmét, a hazafiságot, a harci szellemet, az igazságot vagy az igazságosságot, mindenképpen az egyes ember fel fogási képességén és akaratán felülálló tény az, amely az egyesben csak részben van meg, de teljes súlyával irányítja parancsotokig cselekvését. Nem az egyén az, aki érez, gondolkodik és ennek megfelelően cselekszik, hanem az eszme az, amely a testi és szellemi képességeken, a földrajzi környezeten, a gazdasági és társadalmi helyzeten, a műveltségi fokon egyaránt átgázolva, az embereket arra kényszeríti, hogy őt – az eszmét – megvalósítsák. Az egyén önálló akarat nélkül való, kívül álló hatalom kényszerének alávetett rabszolga,

2. Az objektív környezet magábanvéve nem mindig fejlődési tényező.

Ez egyformán áll a természeti, a gazdasági és a társadalmi környezetre. Hogyan magyarázhatnók meg különben, hogy teljesen azonos földrajzi környezetben a legkülönbözőbb kultúrákat találjuk? Csak Magyarország különböző részeiben is százéves különbségek vannak a kulturális fokokban; a Görögország földjét lakó nép egykor oly kultúrát teremtett, amelyet egyben-másban ma is csak éppen ha megközelítünk s ma ugyanezen a földön egy gyöngye kis görög nemzet tengeti életét. Hogyan magyarázhatnók meg, hogy gazdaságilag aránylag magasra fejlett nép minden erőszakos külső ok nélkül az elért fokon megáll? Kína gazdasági szervezete ezer év előtt, ugyanaz volt, mint a nyugat európai népeké: hová fejlődtek ezek, mialatt Kína ugyanazon a ponton megmaradt? Hogyan magyarázzuk meg, hogy Japán, amely még a múlt században is a hűbéri társadalom tiszta képét mutatta, hirtelen szakítással, fokozatos fejlődés nélkül beugrott Nyugat-Európa társadalmi rendjébe!

Nyilvánvaló, hogy mindezekben az esetekben a környezettel magával akár a haladást, akár a maradást megmagyarázni nem tudjuk. Ugyanezen környezetben

különböző kultúra, ugyanazon környezetben ma haladó, holnap megálló kultúra, ugyanazon környezetben évszázados maradás, majd hirtelen, átmenet nélküli fejlődés: *a milieu-f Hozó fiának is más okokat kell itt keresnie.*

3. *Az egyes egyén törekvése hatástalan, ha a társadalom fejlődési irányzataival nincs összhangban.*

Ez logikus következménye az előbbi tételnek. Ha a környezet nem mindig fejlődési tényező, ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem az. Rányomja bélyegét a benne élőkre, gondolkodásukat determinálja, cselekvésüknek eszközeit megadja. Vagyis a környezet mindenkor *alapja*, bázisa a fejlődésnek, mert a fejlődés külső lehetőségeit rejtí magában. S az emberek túlon-túl nagy részének egész élettartalmát, egész érzés és gondolatvilágát a meglévő külső viszonyok szabják meg. Az az egyén tehát, aki felül emelkedve a fennállón, a társadalom valamely változására törekszik, csakis úgy érhet hatást, ha törekvése meglévő objektív fejlődési tendenciák irányába esik. Ha a gazdasági fejlődés tendenciája a masinizmus, a gépezet felé halad, hiábavaló az olyan találmány, vagy az olyan javaslat, amely mondjuk a kézi üzem újra elterjesztését célozza: ha a politikai szervezkedés uralkodó tendenciája a demokrácia, vagyis az úgynevezett alsó néposztályok részvétele a politikai hatalomban, hiábavaló kísérlet volna az antik oligarchiát feltámasztani. Az akadály mindig a tömegekben élő uralkodó *erő*. Ez az oka, hogy azok az évenként többször felbukkanó világmegváltó tervek, amelyeknek szerzői kisebb-nagyobb ékesszólással, de rendszerint megdönthetetlen meggyőződéssel hirdetik egyetlen orvosságukat, hatástalanul puffannak el. Lehet, hogy minden nyomor megszűnnék, ha minden ember egy krajcárt vagy nem tudom, mennyit tenne egy pénztárba, vagy ha lényegesen korlátoznák a szaporodást, s így tovább: a baj csak az, hogy az emberek *nem akarnak*. Nem akarnak és *nem, tudnak* olyat akarni, ami egész külső viszonyaikkal és e viszonyok objektív fejlődési irányjaival nincs összhangban.

4. *A környezet maga passzív tényező; az aktív; a gondolkodó és cselekvő tényező csak az ember.*

Semmiféle változását a társadalomnak csak maga

a környezet nem eszközli. Mindenhez, a legkisebbhez is emberi közreműködés szükséges. Ez nem mond ellent annak a helyes mondásnak, hogy a társadalmakat nem csinálják, hanem nőnek. Nőnek, igen, de az ember növeszti. A félreértés sokszor abból származik, hogy az embereknek a változást előidéző cselekvése mindig tudatosan a változást célozná. Már percig ez a legtöbb esetben nem áll. Az emberek újat tesznek, véletlenül vagy spekuláció útján technikai újításokra rájönnek, véletlenül valamely új társadalmi szervezési elvet találnak és megszokásból hozzá alkalmazkodnak, anélkül, hogy az újítás következményeire egyáltalán gondolnának, horderejéről maguknak egyáltalán számotadnának. De minden emberi haladás valamely emberi találmánynak köszöni létét.

Természetes azonban – s már az előbbi tétel kapcsán bizonyítva lett – hogy az oly találmányok, amelyek számára a talaj nem kész, hatástalanul elpusztulnak. Minden kornak voltak lángeszű férfiai, akiknek zsenijét csak jóval későbbi korszakok emberei fedezték fel; lángeszű feltalálók a technikai tudományokban, lángeszű újítók a társadalmi, a politikai tudományokban. De eszméik messze túlhaladták az objektív környezet fejlődési fokát és kortársaik értelmi képességeit. S a zseni tüzét sokszor máglya tüzében hamvasztották el azok, akiknek boldogságuk alapját vetette volna meg a találmány.

Egy másik oka annak, hogy az ember szerepét a társadalmi változások előidézésében félreismerik, az, hogy az eredmény rendszerint – sőt mondhatjuk: mindig – máí', mint amit az emberek eredetileg célul tudatosan, kitűztek. Azt hiszik ezért, hogy az akaratnak vajmi kevés, vagy éppen semmi része nincs az eredményben. Pedig csak emberi akarat hozta létre. De nem egy, hanem száz és ezer akarat, számtalan emberi akarat működött közre az eredmény létrehozásában. Így az eredmény e sok erőnek kombinációja, olyas valami, amit senki előre nem látott, előre csak akkor láthatott volna, ha az összes egyes erők hatásait előre kiszámítani tudta volna. Olyan a társadalmi eredmény, mint a fizikában a különböző

irányú erőkből szerkesztett erőparallelogramma eredője,, amely valamennyi egyes erő irányától eltér. Akadna-e fizikus, aki azt állítaná, hogy az egyes erők iránya és nagysága közönyös az eredőre? Ilyesmit állítani csak némely szociológusoknak a privilégiumuk.

5. Minél nagyobb belátásunk a társadalom objektív fejlődési irányaiba, a haladás annál gyorsabb és biztosabb.

Ha bármely társadalmi újításnak: előfeltétele, hogy az új eszme a meglevő fejlődési irányokhoz alkalmazkodjék, hogy az emberek akarják, nyilvánvaló, hogy az újítók annál gyorsabb és biztosabb sikerre számíthatnak, minél jobban ismerik az irányokat és az embereknek általuk determinált gondolkodását. Egyrészt áll ez, akár egyes ember az újító, akár többen és minél többen vannak, annál inkább kell, hogy ismerjék a lehetőségeket, nehogy akarataik annyifelé szerteágazva szét forgácsolódjanak. Olyat kell akarnia mindenkinek, ami megvalósítható és nem szabad, pusztá erőpazarlás olyat akarni, aminek a külső viszonyokban és az emberek lelkében nincs fejlődési alapja. Ebből következik, hogy a társadalom fejlődési törvényeinek tanulmányozása és a megismerésnek mind szélesebb rétegekben elterjesztése a gyors és biztos társadalmi haladásnak legfontosabb eszköze, így lesz a műveltség, az egyesek és a tömegek szellemi kultúrájának fejlesztése a legfontosabb társadalmi mozgató erő,

6. Minden társadalmi haladás a kritikusan gondolkodó egyéniségek érdeme.

Lavrov történetbölcseletének ezen alaptétele a mi tételeinknek is végső következményük. Nem tesszük a társadalmi fejlődésnek olyan általános, minden időre érvényes törvényévé, mint Lavrov. A haladás mindig az okosabb egyéniségeknek volt köszönhető, a feltalálók, az újítóknak; de minél messzebb megyünk vissza, annál kevésbé volt a bekövetkezett változás tudatosan kitűzött céljuk. Éppoly kevésbé mondhatjuk ma is, hogy minden társadalmi változás előrelátott és előreakart volt. Kétségtelen azonban, hogy egyeseknek a tömegeket felülmúló intelligenciája nélkül társadalmi haladás sohasem volt

lehetséges; és kétségtelen, hogy minél inkább fejlődik belátásunk a társadalom törvényeibe, annál közvetlenebbül lesz minden találmány, a tudományok bármely terén, a társadalom tudatos átalakításának szolgálatára alkalmazva, így lesz Lavrov tétele csakugyan mindinkább általános törvénye a társadalmi fejlődésnek. Folyton szaporodik azoknak a száma, akik kritikusan vizsgálva a mindenkor fennálló társadalmat, annak hiányait, hibáit, bűneit; keresik a bajok orvosságát, a lehető változtatásokat és a változtatások legjobb módjait. Minél inkább szaporodik a kritikusan gondolkodó egyéniségek száma, annál kevésbé lesz a társadalmi fejlődés öntudatlan tömegezők nehéz vajjúdáson keresztülment bizonytalan eredménye, annál inkább esik majd a mindenkor lehetőleg legjobb társadalmi rend, a társadalmi ideál irányába. S így mindazoknak, akik a társadalom fejlődését, akarják, mindazoknak, akik életcéljukul a társadalom eszményi rendjén való munkálást tűzték ki, azon társadalomét, amely a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságát biztosítsa – legszentebb kötelességük, minden politikájuk legfőbb vezető elve a kritikusan gondolkodó egyéniségek nevelése és fejlesztése kell, hogy legyen. ^ξ

Csak oly gazdasági, oly társadalmi, oly politikai szervezetre szabad törekedniük, amely a lehelő legtöbb embernek teszi lehetővé és a lehelő legtöbb embert nevel arra, hogy közreműködése a társadalom fejlődésén tudatos és e tudatos közreműködés minél mélyebb, mind integráltabb, mind kritikusabb legyen.

A szocialista pártok szervezetét is csak ebből a nézőpontból lehet helyesen megítélni.

IV.

Melyik hát azon szervezési elv, amely biztosítja, hogy a kritikusan gondolkodó egyéniségek érvényesüljenek, a társadalom haladásának irányában működhesenek! A politikai tudománynak egyik legnehezebb problémája ez. Egyértelmű azzal a kérdéssel, mikép biztosíthatjuk egyáltalán a társadalom szoros rendje mellett az összes tagoknak teljes szabadságát. A szabadság kérdésével esik össze.

Évezredek elkeseredett küzdelmeinek emléke támad föl. Látjuk a görög demokráciákat, amelyeknek pusztító osztály harcai oly gyakran tyranni soknak készítették elő a talajt; a római plebsnek küzdelmét a pairiciátus ellen; eszünkbe jut a számtalan kormai; y forma: monarchia és köztársaság, oligarchia, demokrácia, amelyek sűrű változatosságban követték egymást a népek történetében, vérrel és vassal törve maguknak utat, anélkül, hogy egyik is kielégítette volna a szabadságért áhítózők vágyait.

Egy nagy igazságot engedtek a szabadságharcok megismernünk. Azt, hogy semmiféle formális társadalom-szervezési elv magában véve a szabadságot nem adja meg. A legszélő politikai demokrácia az általános választási jog, a gyülekezés és egyesülés teljes szabadsága, a teljes sajtószabadság, a köztársaság, s több eféle magában véve abszolúte elégtelen biztosítéka az egyéni szabadságnak.

Két feltételnek kell meglennie, hogy a szélő politikai demokrácia is ne lehessen az elnyomás eszköze.

Az egyik feltételt a múlt század szocialistái ismerték fel először teljes tisztaságban. A demokrácia és egyáltalán az összes kormányformák nem elsődleges társadalmi tünemények, nem okok, hanem okozatok vagy másodlagos fejlemények, amelyek a társadalompolitika főkérdésének megoldásában is csak másodlagos jelentőségűek. Mindaddig, amíg a társadalom alapvető strukturális szervezete a társadalom egy részét minden külső erőszaknál nagyobb erővel hajtja a másik résznek szolgálatába, majdnem közönyös, hogy miféle külső szervezési elvet alkalmaznak. Sem a monarchia, sem a köztársaság, sem az arisztokratikus, sem demokratikus államforma nem tünteti el azt az alapvető ténytet, hogy a gazdasági rend, ha birtokos és birtoktalan osztályok létezésén alapszik, sokkal erősebb korlátja a nép birtoktalan része egyéni szabadságának, mintsem azon a legszebb politikai szervezési elv is segíthetne. S így a politikai szabadságnak legfőbb biztosítéka a gazdasági szabadság, vagyis oly gazdasági rend, melyben nincsenek gazdaságilag erősek és gyengék, hanem mindenki egyenlő.

Ez ma modern ember számára *oly közkeletű igazság*, hogy szinte közhely számba megy. Mindnyájan tudják, hogy a mai társadalomban, amely az osztályok létezésén alapszik, csak relatív szabadságról lehet szó. Csak arra lehet törekedni, hogy a gazdasági rend által determinált politikai mozgásszabadság korlátait minél kisebbre toljuk. S ha úgy látszik ma, hogy a demokrácia az a politikai forma, amelyben az egyéni erők tere a legtágabb, törekszünk a politikai demokrácia felé, anélkül, hogy értéke felől magunkat áltatnók.

De még az a politikai demokrácia is, amely a teljes gazdasági demokráciára volna alapítva, amely tehát ma még csak a jövő délibábja, magában nem biztosítéka az egyéni szabadságnak.

Nem a többség és kisebbség politikai ellentéte ennek az oka. A demokráciának az az alapelve, hogy a többség akarata a döntő, amelynek a kisebbség magát alárendelni tartozik, helyes elv. A társadalom mozgó állapotának és a társadalom álló állapotának dinamikai elve éppen ellentétes. Minden tudatos társadalmi *változás* ere-

de te egy egyénre vagy elszánt kisebbségre vezethető vissza; ellenben kisebbségek *uralma* eddigelé mindenkor maradást és elnyomást eredményezett. (Ez látszólag ellentmondás. Ha a haladást a kisebbségek csinálják, miért ne lehessen a kisebbségek uralma is a haladás eszköze? E kérdésre itt ki nem terjeszkedhetünk. Csak jelezzük a következőt: *a)* a kisebbségek csak akkor érvényesültek a haladás irányában, ha reformjukat a nagy többség elfogadta, *b)* mialatt ez történik, a fejlődés már új igazságokat enged megismernünk, amelyek a legfrissebb uralkodó igazságokkal is már ellenkeznek, *c)* minden uralkodásban megvan a tendencia, hogy magát megörökítse.) Amíg tehát az abszolút egyéni szabadság az individuális anarchia szellemében nem lehet társadalom-szervezési elv, addig a többség uralma jelenti mindenestre a legtöbb ember szabadságát. A szabadság problémája legszélső demokráciában is ugyanazon akadhat meg, ami minden emberi alkotást rendeltetéséből kiforgathat. A társadalom nem csupán dolgok viszonya. Sokkal finomabb, sokkal szubtilisebb szálak fűzik a dolgokat szervesen egymáshoz, bonyolítható, hajlítható, eltévelygő szálak. A társadalom emberek vi szomja; lelki viszony is. Bármilyen kitűnően legyenek megalkotva a társadalom dologi alkotó elemei, a gazdasági alapstruktúra a legszebb formába lehet öntve, a jogrendszer a legharmonikusabb, a törvények a legszámosabbak, igazságosak, világosak, célszerűek lehetnek: – mindez keveset ér, ha a szellem, mely a törvények végrehajtóit eltölti, nincs összhangban az objektív intézmények és a törvények szellemével. Tudatlanság, elfogultság, kényelemszeretet, uralomvágy meghiúsítják a legjobb törvényhozás intencióit. A legjobb törvénynél is többet ér a jó közigazgatás.

S mert a dolog így áll, mert maguk az intézmények nem elegendő biztosítékai a szabadságnak s a legjobb törvények sem óvnak meg attól, hogy az uralkodók – legyen az uralkodó egy személy vagy akárhány – a hatalommal vissza ne éljenek: a szabadságot a szélső demokráciában – tehát a szocialista demokráciában is – valósággal csak úgy biztosíthatjuk, ha úgy az objektív intézményekben, mint az emberek lelkében a visz-

szaélésre csábító diszpozíciókat a minimumra redukáljuk..

Az intézményes biztosítékok a hatalomnak lehető legteljesebb megoszlására, difúziójára irányuljanak. Egyes emberek kezében csak annyi hatalmat központosítani, amennyi a tárgyilagos cél érdekében multhatatlanul szükséges; az önkormányzatot annyira kiterjeszteni, hogy mindenki a társadalmi együttlét célszerűsége szabta korlátokon belül a lehetőségig maga legyen önmagának törvényhozója és végrehajtószerve; a képviselőket úgy a törvényhozásban, mint a végrehajtásban a lehetőségig kiküszöbölni; az ellenőrzést eleve és hatályossá tenni: ezek azon objektív eszközök, amelyekkel a demokráciának bürokráciává (hivatalnok-uralommá), diktatúrává vagy tömegszarnoksággá fajulását megakadályozhatjuk.

S azon mértékben, amint maguk az intézmények is a valóságos szabadság érzését és tiszteletét oltják az emberekbe – *s ezt megelőzőleg is* – gondoskodnunk kell mentális biztosítékokról is. A vezetők és uralkodók sohasem juthatnának el odáig, ahol hatalmuk visszaélés lesz, ha a tömegek tudatlanságában, gyengeségében, alázatosságában támaszt nem nyernének. „Az emberek fejét kell tisztogatni.” Megértetni velük, hogy a cél, amelyre törekcsenek, nem valami külső intézmény, hanem önmaguk boldogsága, nagysága, ereje; hogy ennél fogva haVdák vetik is magukat valamely közvetlen külső cél érclekeében vezetőik utasításainak, magukat ama végső cél eleven tudatában megtartaniuk legfőbb kötelességük; hogy ezen végső cél magasabb, értékesebb, mint a jelennek bármiféle intézménye, szervezete, igazsága; hogy tehát szabad utat kell nyitni minden új törekvésnek, amely a fennálló vagy uralkodó intézményekkel, vagy igazságokkal bár ellenkezik, de ama cél megközelítésére új igazságokat tár föl, új utat mutat: *az új véleményeknek a tekintélyekkel szemben ezen tisztelete az egyéni szabadságnak a demokráciában második főbiztosítéka*. S ez egyúttal a kritikusán gondolkodó egyéniségek érvényesülésének biztosítéka is.

V.

Hátra van még, hogy a társadalmi fejlődés követelményével összhangba hozott demokráciának elveit a politikai pártokra – s ezúttal a szocialista pártra alkalmazzuk.

Csak egy számbavehető érvet lehet felhozni az ellen, hogy mindezt politikai pártra is érvényesnek mondjuk.

Azt mondhatják és azt mondják is azok, akik a szocialista pártokban a többséget képviselik, hogy a párt nem vitázó klub, a párt harci szervezet, amelynek mint valami hadseregnek szoros szervezetre, szigorú, föltétlen fegyelemre, egységes, határozott, nem ingadozó vezetésre van szüksége, ha győzni akar.

Ez az ellenvetés kétségtelenül helyes, ha a hadsereg-re vonatkozik. Ők is azon a véleményen vannak, amelyen – csodálatos – a szocialistáktól leszólt, kigúnyolt, ostorozott copfos generálstablerek, közlegény-kínzók és parademärschlerek is vannak.

De amidőn az utolsó nagy háborúk folyamán éppen a szocialisták nem fáradtak ki, hogy a búrok szabad, könnyű, egyénileg kiképzett csapatainak harcmódját szemükre vessék az európai stratégiai tudomány magaslátán álló angoloknak, amidőn nem győzik hangsúlyozni, hogy a japánok fegyvereik győzelmét nemcsak csapataik jobb felszerelésének vagy a jobb vezérletnek, hanem a japán legénység intelligenciájának (a háború szempontjából); magasabb erkölcsi színvonalának köszönhetik; – amikor tehát a hadsereggel szemben elítélnék mindent, ami úgynevezett „szoros szervezet”, „szigorú, föltétlen

fegyelem” stb. s felmagasztalnak mindent, ami szabad kezdeményezés, egyéni leleményesség, a közös cél érdekében önmagát tudatosan kockáztató „fegyelemsértés”. – hogy akkor miért nem alkalmazzák ezeket a helyes megismeréseket a pártra is – „amely olyan, mint valami hadsereg” – ennek a logikai tótágasnak magyarázatát igen szeretnők.

Amíg e magyarázatot nem kapjuk meg, nem értelemzhetjük másképp, mint hogy a mi szocialista pártunkban ismétlődik a demokráciának azon betegsége, hogy a vezetőségek uralmukat perpetuálni akarják.

Ez történhet tiszta jószándékkal: öntudatlan konzeratívizmusból, az egyszer megállapított partelvekhez hagyományos ragaszkodásból, filiszterségből, mely a megszokottal ellenkező újat ösztönszerűleg gyűlöli; és történhet közönséges önző uralomvágyból. De mindenképpen beteges tünet, amely ellen idejekorán fel kell lépni. S ellenszere nem más, mint a demokrácia betegségeinek orvosságai.

Vagy éppen a szocialisták nem látnák be, hogy mozgalmuknak célja sem az, hogy egyes egyéneket felemeljen, sem az, hogy objektív ideált megvalósítson, melyhez az alkotó tömegeknek belsőleg tulajdonkép semmi közük!

A párt – párt, igaz. Harcoló szervezet. Természeténél fogva nem tűrhet kebelében mást, mint aki céljával egyetért s azon alapelvekkel s ez alapelvekből folyó harci eszközökkel, amelyeket a cél determinál. De ezen egyetértésnek a vezetők szavainak gondolkodás nélküli helyesléséből, szolgálai tekintélyimádásból, csordaszerű alávetésből vagy pedig reflektált, megfontolt, tudatos egyéni elhatározásból kell-e kialakulnia?

„Pártok nélkül nincs fejlődés, különbözőség nélkül nincs haladás.” (A Rheinische Zeitung 1842. évi 179. számának vezércikkéből.)

A szocialista párt, mely méltán van nagyra vele, hogy programja a társadalomtudomány eredményein

* Szabó Ervin ezen sorait egy kép ajánljuk a „hivatalból” forradalmár vezetők és a hatalom kegyéből munkásvezérek figyelmébe. (Kiadó.)

épült fel, megfeledezhetnek-e arról, hogy fejlődésének lehetőségét azon pillanatban tönkretette, amikor a különböző vélemények szabad nyilvánításának útját szegte, megakadályozván ilykép, hogy programja a mindenkori *tudomány* színvonalára emelkedjék, megfeledezhetnek arról, hogy haladása lehetetlenné vált, mihelyt az egyénileg alakult véleményegységeknél többre becsülné a vezetőség parancsára uniformis módjára felöltött apriori pártigazságokat és párthitet?

S megfeledezhetnek végül arról, hogy az egyetlen pártnak hirdeti magát, amelynek harci célja nemcsak osztályának osztályérdeke, hanem ennél jóval magasabb, több: *as ember emancipációja* évezredek osztályuralmában szenvedett lealázása, lekicsinyítése, korlátozása alól? S ki lehetne a felszabadító más, mint maga az emberi Beteltünk a zsidó-keresztény tannal, amely az égből hozta, az égből várta a megváltót. Földi megváltók sem kellenek, kik „a társadalmat két részre osztják, mert ők a társadalomnak fölötte állanak”. Csak magának a munkásságnak tudásban, érzésben, akaratereiben, nagyság és szépségvágyban kifejlődött egyénei fogják a munkásságot s vele az embert emancipálni.

A munkásság öntudatát kifejleszteni, ez a szocialista pártok legeredményesebb taktikája. Ezzel érték el eddig is legnagyobb sikereiket. Ezt kell gyakorolni a jövőben is. Ez – lehet – összeütközik némely egyéni érdekekkel, lehet, hogy hagyományos pozíciókat veszélyeztet, hagyományos tekintélyeket néhány fokkal lejjebb szállít: de bizonyára az egyetlen pártelv, amely a társadalmi fejlődés magasabb törvényeivel összhangban van. Amely párt ezzel ellentétbe jut, annak vagy szervezete rossz, vagy szelleme hamis, vagy mindkettő beteg; mindenképpen tűzre való az!